

РОЛЬ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ТВОРЧОСТІ У ФОРМУВАННІ ЗДАТНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗРОСТАННЯ

Стаття містить психологічне обґрунтування поняття "здатності студентів до професійного самозростання", опис науково-психологічних положень про психологічні фактори й умови професійного самозростання студентів.

Ключові слова: інноваційна технологія, когнітивні процеси, професійне самозростання, системні компоненти професійного самозростання, здатність до професійного самозростання.

Професійне зростання творчої особистості являє собою складне та багатогранне поняття. Нині основним завданням вузівського навчання є формування професійних якостей майбутнього спеціаліста, і при його вирішенні важливим є розуміння психологічного розвитку особистості. Виходячи з того, що засвоєння знань, вироблення переконань, практичні дії ґрунтуються на роботі когнітивних процесів, особливо мислення, ефективність діяльності спеціаліста визначається не тільки властивостями його особистості, але і рівнем їх функціонування. Відповідно формування особистості спеціаліста передбачає активізацію та вдосконалення когнітивних процесів що відповідають вимогам спеціальності і професійної діяльності фахівця в цілому. У зв'язку з цим у системі національної вищої освіти визначається тенденція переходу від навчання у форматі "teaching" (викладання) до навчання у форматі "learning" (вивчення), при якому особу не навчають, а особа навчається. При цьому важливим стає формування та розвиток у студентів здатності до професійного самозростання.

Мета статті полягає у визначенні структури здатності студентів до професійного самозростання та ролі психологічних процесів у її формуванні.

У психолого-педагогічній науці існує значна кількість праць, присвячених психологічним аспектам професійно-особистісного саморозвитку людини в процесі навчання та професійної діяльності. Загальнотеоретичні концепції саморозвитку та самомоделювання особистості, розвитку психіки людини в онтогенезі, узагальнені та розвинені С.Д.Максименком [5]. Теоретичні та прикладні аспекти психічного розвитку та саморозвитку людини, сутність здатностей та здібностей як психологічних утворень особистості розглянуті в працях Л.С. Виготського, В.В. Давидова, В.Н. Дружиніна, Б.М. Теплова, та ін. Концепція діяльнісного опосередкування особистісного розвитку розвинена О.М. Леонтьєвим, В.Г. Щур та А.В. Петровським, структура, механізми та бар'єри самопізнання, самоусвідомлення та саморозвитку особистості досліджені В.Г. Мараловим [6] та В.В. Століним, психологічні аспекти професійної придатності та професійної готовності розглядалися В.О. Бодровим, психологічні закономірності професійного становлення особистості, особливості професійного самовизначення – Е.Ф. Зеером [4]. Поширюються дослідження психолого-педагогічних умов саморозвитку й самореалізації особистості в найвищому її виявленні, про що свідчать роботи І.Д. Беха, Н.Б. Гонтаровської, Ю.Г. Долінської, І.Г. Єрмакова, О.В. Киричука, Л.А. Коростильової, Д.Я. Райгородського, Л.В. Сохань. Багато уваги приділяється дослідженням психолого-педагогічних аспектів самостійної роботи студентів і, зокрема, здатності до самостійної роботи в наукових працях В.М. Донцова, В.А. Козакова, С.Д. Смірнова, В.О. Якуніна [7].

Але здатність студентів до професійного самозростання як психологічне утворення в психології вищої школи безпосередньо не розглядалася. Тому, доцільно обґрунтувати структуру та зміст здатності студентів до професійного самозростання, як психологічного утворення. Для такого обґрунтування необхідно визначитися із загально теоретичним підходом до змістовного визначення здатності.

У сучасній вітчизняній психологічній науці виокремлюється два основних підходу до усвідомлення та розробки проблематики здатності: діяльнісний та функціональний.

Під професійним самозростанням студентів вважається вид самостійної діяльності студентів з формування себе як фахівця, а саме: самостійне набуття, удосконалення та підвищення професійних знань, умінь і навичок та розвиток професійно-важливих особистісних якостей і властивостей під час навчання у вищому навчальному закладі.

Професійне самозростання постає як специфічна форма студентської активності, спрямованої на перетворення студентом самого себе у професійному аспекті. Особливість професійного самозростання студентів як специфічного виду діяльності проявляється в її структурі, складові якої, відображаючи узагальнену структуру діяльності як психологічної категорії, несуть специфіку професійного самозростання студентів. В узагальненій структурі діяльності як психологічної категорії виокремлюються процеси, дії, суб'єкт, об'єкт (предмет), засоби та результати. Процесуальні компоненти і компоненти дій професійного самозростання обумовлюють відповідну сукупність часткових здатностей та здібностей, що визначають загальну здатність до професійного самозростання.

У процесі дослідження були визначені компоненти професійного самозростання студентів, а саме: професійне самопізнання, професійне самоусвідомлення, професійне самооцінювання та самоуправління професійним самозростанням.

Як відомо, основними структурними одиницями діяльності психологічна теорія визначає дії. Аналіз діяльності студентів стосовно самостійного оволодіння ними теоретичних знань та вмінь у галузі майбутньої професії та розвитку професійно важливих якостей та властивостей дозволяє виокремити дії з професійного самозростання, основними з яких є: гностичні, прогностичні, конструктивні, самоорганізаторські, комунікативні та вольові. Відповідно визначаються компоненти дій професійного самозростання студентів, а саме: гностичний компонент характеризує вміння студента самостійно пізнавати, придбати знання, виявляти, переробляти та використовувати необхідну інформацію. Прогностичний компонент характеризує вміння студента передбачати розвиток та зміни професії, прогнозувати результати професійного самозростання. Конструктивний компонент характеризує вміння студента самостійно проектувати процес професійного самозростання, вибирати необхідний матеріал, способи, методи та форми

професійного самозростання. Самоорганізаторський компонент характеризує вміння студента включитися в процес професійного самозростання, спрямовувати свої інтереси на реалізацію цілей професійного самозростання, розподіляти відповідні завдання та свої можливості. Комунікативний компонент характеризує вміння студента швидко встановлювати глибокі і тісні емоційно-насичені контакти з фахівцями та іншими носіями професійних знань, спілкування і співробітництво з якими забезпечує усвідомлене професійне самозростання. Вольовий компонент характеризує здібність людини переборювати свої бажання або небажання та приймати рішення про виконання дій, а потім здійснювати дії, що мотиваційне недостатньо забезпечені.

Системні компоненти професійного самозростання студентів (суб'єкт, об'єкт, засоби, результат) визначаються на основі системних компонентів діяльності, як загальної психологічної категорії, особливостей гуманістично-особистісного підходу до професійного навчання студентів (у центр діяльності ставиться не сама діяльність, а особистість у діяльності) та специфіки діяльності студентів з професійного самозростання. Виходячи з цього, системними компонентами професійного самозростання постають: суб'єктом діяльності – сам студент (Я-суб'єкт професійного самозростання); об'єктом (предметом) діяльності – професійно-важливі знання, вміння, навички, психологічні якості, властивості, здібності та схильності, а також знання, уміння, навички та психологічні якості, властивості та схильності, що важливі для результативного професійного самозростання. Тобто, об'єктом професійного самозростання поряд з відповідними знаннями, уміннями і навичками студента є його професійні здібності та здатність до професійного самозростання (Я-об'єкт професійного самозростання); засобами діяльності – методи, способи, прийоми та безпосередньо мовні, друковані, знакові, технічні та інші засоби самостійного набуття професійних знань, умінь, навичок та професійно-важливих психологічних якостей; сама особистість студента; методики та технології навчання, що спрямовані на розвиток здатності студентів до професійного самозростання; результатами (продуктом) діяльності – професійна динамічність, конкурентоспроможність, самореалізація.

Процесуальні та структурні компоненти та компоненти дій складають компонентний аспект структури професійного самозростання студентів.

Визначені компоненти професійного самозростання студентів є необхідними, але недостатніми для його реалізації в процесі навчання. Ще необхідною і дуже важливою умовою професійного самозростання, як і будь-якої діяльності, є відповідна "зовнішня структура", до якої відноситься вмотивованість студентів до професійного самозростання та ситуація, що складається під час діяльності. Крім того, враховуючи, що загальний саморозвиток особистості може реалізовуватися у формі самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізації, професійне самозростання, як один з аспектів загального саморозвитку, доцільно здійснювати у формі самоактуалізації, як вищої форми саморозвитку, яка у деякій мірі включає в себе дві інші форми. Мотивація професійного самозростання та самоактуалізація студентів складають детермінаційно-регуляційний аспект професійного самозростання.

У сукупності компонентний, цільовий (результативний) та детермінаційно-регуляційний аспекти складають систему професійного самозростання студентів як специфічного виду діяльності.

Користуючись діяльнісним підходом до визначення здатності та спираючись специфіку відповідної діяльності, здатність студентів до професійного самозростання доцільно визначити як спроможність студентів до самостійної діяльності з формування себе як фахівця, з постійного самостійного професійного зростання, тобто спроможність самостійного набуття, удосконалення та підвищення професійних знань, умінь, навичок та розвитку професійно-важливих особистісних якостей і властивостей у процесі навчання у вищому навчальному закладі та в процесі майбутньої професійної діяльності.

Здатність студентів до професійного самозростання постає як узагальнена сукупність узгоджених та взаємопов'язаних індивідуально-психологічних особливостей студентів: властивостей, якостей, здібностей та схильностей, що забезпечують досягнення високих результатів у професійному самозростанні.

Детальний зміст та структура здатності студентів до професійного самозростання визначається через зміст та структуру відповідних компонентів професійного самозростання як виду специфічної діяльності студентів. Елементи здатності виокремлюються і визначаються як психічні властивості людини, що забезпечують оволодіння відповідними діями та успішне здійснення процесів і дій професійного самозростання.

Так для успішного професійного самопізнання необхідним елементом здатності до професійного самозростання повинна бути здатність до професійного самопізнання, яка, виходячи із загальних механізмів самопізнання, постає як сукупність здатностей ідентифікувати себе із суб'єктивним загальним або ситуативним ідеалом фахівця та суб'єктом професійного самозростання, ідентифікувати майбутню професійну діяльність та студентом себе як майбутнього фахівця, рефлексії студентом себе як суб'єкта професійного самозростання, рефлексії професійного самозростання та рефлексії майбутньої професійної діяльності.

Професійне самоусвідомлення як компонент професійного самозростання потребує розвиненої здатності студентів до навчально-професійного самоусвідомлення, тобто спроможні студентів усвідомлювати себе як майбутніх фахівців та суб'єктів професійного самозростання, які самі організують, спрямовують, здійснюють та контролюють процес професійного самозростання, а також спроможності усвідомлювати майбутню професійну діяльність (її структуру, процесуальний зміст, відповідні професійні дії) та професійне самозростання (його структуру, процесуальний зміст, відповідні дії). Тобто, ця здатність для позитивної реалізації усіх компонентів навчально-професійного самоусвідомлення повинна інтегрувати в себе здатності студентів усвідомлювати себе як майбутніх фахівців, усвідомлювати себе як суб'єктів професійного самозростання, усвідомлювати майбутню професійну діяльність та усвідомлювати професійне самозростання.

Формування студентом емоційно-ціннісного ставлення до свого професійного Я-образу та до прийняття активної позиції суб'єкта професійного самозростання можливе за умов розвиненої здатності (тобто, спроможності) студентів до професійного самооцінювання, яка, виходячи з визначених елементів професійного самооцінювання, повинна включати здатності адекватно оцінювати себе як майбутнього фахівця, адекватно оцінювати себе як суб'єкта професійного самозростання, адекватно оцінювати стан свого професійного самозростання та адекватно уявляти майбутню професійну діяльність.

Для результативного здійснення студентом самоуправління професійним самозростанням необхідна розвинена

здатність до самоуправління професійним самозростанням ця здатність повинна включати необхідні розвинені здатності: аналізувати ситуацію та протиріччя, що складаються в процесі навчання та професійного самозростання; прогнозувати зміни в професії, у ситуації та подальше професійне самозростання; визначати цілі; планувати та визначати критерії оцінки професійного самозростання; приймати рішення; корегувати дії, поведінку, спілкування стосовно професійного самозростання, а також здатність до самоконтролю в процесі професійного самозростання.

Для результативного та якісного виконання дій з професійного самозростання необхідні розвинені відповідні здібності, а саме: гностичні, конструктивні, комунікативні, прогностичні, самоорганізаторські, вольові.

Узагальнюючи розглянуте, можливо визначити зміст та структуру здатності студентів до професійного самозростання як комплексного психологічного утворення особистості. При цьому, здатність до професійного самозростання становить комплекс взаємопов'язаних здатностей до професійного самопізнання, до професійного самоощіювання, до професійного самоусвідомлення, до самоуправління професійним самозростанням (та їх відповідних складових), а також гностичних, прогностичних, конструктивних, самоорганізаторських, комунікативних та вольових здібностей індивіда, що визначає спроможність (можливість) людини до успішного професійного самозростання.

Здатність зумовлюється рівнем знань, умінь та навичок стосовно процесів і дій професійного самозростання, а також особистісними факторами впливу: загальними психологічними здібностями, темпераментом і його властивостями, психічними пізнавальними процесами, особливостями емоційно-вольової сфери та рисами характеру.

Так виникає необхідність створення умов, що дозволять удосконалити навчальний процес для розвитку відповідних психічних процесів для забезпечення формування здатності студентів до професійного самозростання.

Аналіз літератури, показав, що перспективною, зважаючи на потреби практики ВНЗ та вимоги сучасної освіти, є інтерактивні технології навчання.

Питаннями визначення, пояснення сутності інтерактивних технологій та використання їх у навчально-виховному процесі займалися такі дослідники як К.О. Баханов, О.В. Біда, Г.П. Волошина, І.А. Зимняя, Н.Г. Каліцька, М.В. Картель, Г.І. Коберник, П.І. Матвієнко, О.М. Пехота, Л.В. Пироженко, О.М. Поветун, Л.М. Ронко, І.В. Шевчук.

Перебуваючи в інтерактивному просторі, студент змушений самостійно мислити, сумніватися, розв'язувати певні завдання і проблеми. Змінюються правила взаємодії з викладачем та одногрупниками.

Такий процес формує соціокультурну компетентність, навички критичного мислення та діалогового спілкування студентів, розширює їхні пізнавальні можливості щодо здобуття, аналізу та застосування інформації, а також є базою для формування вмінь та навичок у майбутній професійній діяльності.

Для забезпечення мети формування здатності до професійного самозростання доцільно використовувати тренінгові технології. Проведення занять у формі тренінгу створює умови для розвитку когнітивних процесів що дає змогу людині краще пізнати себе і, таким чином, набагато краще усвідомити свої як позитивні, так і негативні якості, тобто власну Я-концепцію.

У таких умовах кожен має рівні можливості для навчання згідно зі своїми здібностями. Найважливішим тут є творчий підхід та спільно отриманий результат. Така форма організації навчального процесу, дозволить підвищити рівень засвоєння знань і умінь, ступінь тренуваності таких мислительних операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, емпатію, рефлексію, тактовність, комунікативну компетентність тощо; сприяють діагностиці, корекції і розвитку особистісних якостей і вмінь, зняттю бар'єрів, які заважають ефективній діяльності; учать розв'язувати складні проблеми, збільшувати альтернативні погляди, приймати продумані рішення; а саме розвитку здатності до професійного самозростання.

Таким чином когнітивні процеси і творчість відіграють важливу роль у формуванні здатності до професійного самозростання. Вони протікають відповідно до особливостей їхньої особистості, поглядів, переконань, мотивів і цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. Выготский Л.С. Собр. соч. / Л.С. Выготский [Под ред. Д.Б. Эльконина]. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
3. Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М. : МГУ, 1976. – 150 с.
4. Завалишина Д. Н. Психологическая структура способностей. Развитие и диагностика способностей / Д.Н. Завалишина [Отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков]. – М.: Наука, 1991.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – [2-е изд., перераб., доп.] / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
6. Максименко С.Д. Развитие психики в онтогенезе: [В 2 т.]. Т.1: Теоретико-методологичні проблеми генетичної психології. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
7. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития / В.Г. Маралов. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 296 с.
8. Якунин В.А. Педагогическая психология / В.А. Якунин. – [2-е изд.]. – СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2000. – 349 с.

Подано до редакції 05.09.2011